

Proměna obrazu muže a jeho společenské funkce v západní společnosti během posledního sta let je pozoruhodnou, ne-li singulární událostí v lidských dějinách. Je jistě otázka, zda maskulinita v dějinách neprodělává cosi jako cyklické krize (Badinterová, 1992), podobně jako řekneme tržně-kapitalistická ekonomika či populace lumíků – třeba se ale jedná o proces nevratný, asi jako objevení se písma či zemědělství v lidských dějinách či mléčných žláz a živorodosti u savců během evoluce. Možná by bylo možno interpretovat jako jednu z krizí maskulinity minulých ér zhruba rozhraní bronzové a železné éry ve starém Řecku, kdy tradiční válečnický hrdina v bronzové zbroji, jakási živá a nepříliš sofistikovaná bojová mašina s jakýmsi prvobytným „rytířským“ kodexem, ustupuje „muži nového typu“, lstivě úskočnému skrčkovi železné éry typu řekneme Odyssea. Je to ovšem příliš daleko v minulosti. Jako krize maskulinity v pravém slova smyslu nelze chápat ani éry vyznačující se z pozdějšího hlediska „zženštilou“ úpravou mužského zevnějšku: pozdní antiku a éru baroka a osvícenství – tradiční mužská role ve společnosti tím nebyla podstatnějším způsobem narušena.

PATRIARCHÁT A MATRIARCHÁT

Jako všechny střechové, široké a v mnoha diskusích otahávané pojmy typu kapitalismus, socialismus, globalizace atd. představují výše zmíněná slova cosi plastického jako žvýkačka a obsahově vyprázdněného jako hluchý ořech. Obvyklá představa „matriarchátu“ (blíže třeba Wesel, 2011) jako období, kdy ženy zastávají klíčové pozice ve společnosti analogickým způsobem jako

v „patriarchálních“ poměrech muži, je, pomineme-li snad budoucí přícházející doby, pro jakékoli minulé období velmi nereálná (představa, že dříve bylo leccemu „naopak“ a v budoucnosti tomu třeba zas tak bude, je neobvyčejně silná a v naivně nezakryté podobě se vynořuje u malých dětí, snících o tom, až budou „velké“ a táta bude „malý“). Jinou otázkou je matrilinearita, odvozování původu a často i strukturování rodin po ženské linii. *Mater certa, pater semper incertus est* – matka je jistá, otec je vždy nejistý, praví staré římské úsloví (přitom měl římský *pater familias* zpočátku, aspoň teoreticky, moc kteréhokoli člena své domácnosti bez udání důvodů i zabít). I etnika tak typicky patriarchální, jako třeba staří Židé, po jejichž společenském uspořádání se vlastně „patriarchát“ jmenuje, mohou být matrilineární – židovství se, jak známo, přenáší po linii matky. Ne zcela zřídka se vyskytují či vyskytovala etnika, kde se rodina přímo strukturuje po mateřské linii (matrilinearita) a muž se stěhuje do domu své manželky (matrilokace) – oba fenomény nejdou vždy ruku v ruce.

■ FENOMÉN BACHOFEN

Bohatý basilejský měšťan, právník a znalec antických starožitností Johann Jakob Bachofen (1815–1887), po určitý čas profesor římského práva na tamní univerzitě a později soukromý učenec, žijící ve spořádaném a „jako řemen“ patriarchálním manželství, vydal roku 1861 svou známou knihu *Das Mutterrecht*. V ní na základě interpretace antických mýtů a Hérodotových zmínek o matrilinearitě u maloasijských Lýků dospívá k závěru, že v nejranějších fázích lidstva neexistovala rodina, ale tzv. „hetérismus“, jakési skupinové manželství či volná láska, spojené zároveň s komunismem ve věci materiálních statků. Tato myšlenka, prakticky ničím nepodložená (Bachofen byl nicméně muž skutečně učený a v mnoha směrech se zajímavou intuicí), se stala druhé polovině 19. století neobvyčejně drahá – nadšení učenců viktoriánské éry pro „volnou lásku“ někdejších společností hezky ukazuje projekce vlastních neuskutečněných prání na pole vědy. Protože se však ženy cítily v „hetérismu“ zneužívány, pokračuje Bachofen ve své tisícistránkové knize, povstaly proti mužům v rámci „amazonských“ válek a zavedly nejen pevná sídla, ale i instituci manželství (tento poslední postřeh je zcela pozoruhodný). Pozvolna nicméně došlo k přechodu od vlády žen k vládě mužů, od „žensko-materiálního“ k „mužsko-duchovnímu“ – je třeba zdůraznit, že tento posun měl Bachofen za velmi žádoucí. Bachofenovy myšlenky, mezi historiky striktně odmítnuté, padly nic-

méně na úrodnou půdu: v roce 1877 vydává jím inspirovaný L. H. Morgan svou knihu *Ancient society*, mj. výsledek studia irokézské společnosti. Irokézové, jak bude ještě řečeno, měli k „matriarchátu“ tak, jak si jej obvykle představujeme, z reálných společností nejbližší: byli nejen matrilineární a matrilokální, ale muži, většinu času na lovu či ve válkách, měli na každodenní chod vesnic jen malý vliv. A konečně v roce 1884 vydává F. Engels svůj spisek o vzniku rodiny, soukromého vlastnictví a státu s jasným podtextem, že tyto anomálie je třeba ze společnosti odstranit. S jakým zděšením asi četl zestárlý Bachofen, který se celý život bál revoluce a ztráty svých značných majetků, tento nepřímý leč legitimní plod svého snažení?

Představa, že kdesi „na počátku lidských dějin“ byl blahý stav matriarchátu, který se pak nějakým neblahým obratem (pokud jsou obě pohlaví dokonale „stejná“, musel to být sám čert, který původní idylu zničil) „zvrtil“ v patriarchát, je snad hluboce archetypální, ale sotva pravdivá – i u ostatních primátů je „politika“, jak známo, dominovaná samci – de Waal, 1982; Hrdyová, 1981 (tezi o původnosti matriarchátu u nás nehájil nikdo menší nežli sám Zdeněk Nejedlý). I velmi archaická etnika, třeba australští Aborigini, mohou být neobvykle drsně patriarchální – úděl tamních žen patřival k nejhorším vůbec. Určitý zvrat či výkyv byl nicméně patrný v neolitické éře, či v tom, co je s ní u mimoevropských etnik srovnatelné. Plodnost, to, co je v zemědělské praxi to nejdůležitější, a kult ženských božstev vystupují do popředí, možná také díky tomu, že je dobrý důvod k domněnce, že zemědělství a také domestikace některých zvířat byly, jak už řečeno, „vynálezem“ převážně ženským. Zdá se například, že japonský císař byl v nejstarších dobách této instituce, bezprostředně navazujících na velmi opožděný japonský neolit, v počátcích spíše zvěstovatelem a vykonavatelem vůle své sestry, mocné šamanky. Také u zemědělských etnik na v podstatě neolitické úrovni se dochovalo nejvíce příkladů toho, co se představě „matriarchátu“ nejvíc blíží. Týkalo by se to zejména známé Ligy Irokézů a jünnanských Náchíů (psáno též *Naxi*), tibetoidního jihočínského etnika v počtu asi tří set tisíc s centrem v městečku Li-fang, které jsem měl kdysi možnost navštívit. U obou stávaly či podnes stojí v čele jednotlivých rodin stařeny-matrány, které volí či dosazují nejvyššího představitele, jímž je ovšem muž, u Irokézů kdysi v propojení šamanské a náčelnické funkce v rámci rodu *sačem*, u Náchíů vesnický starosta. Rodina v náchijském pojetí vypadá tak, že děti zůstávají celoživotně u matky a pro

tuto rodinu i pracuji, veškerý majetek dědí dcery. K rozmnožování dochází buď při rozmanitých slavnostech a pitkách, nebo i v rámci kratších či delších vztahů (tzv. systém *aču*, „přátelení se“), kdy ovšem oba partneři zůstávají členy svých domácností. Nejstarší žena je hlavou domu, ale starostou vsi či vyšším funkcionářem samosprávy je vždy muž (tohoto pohlaví je rovněž hlava náchijského národního obrození, disident, folklorista a lokální myslitel Chuan Ke). Je půvabné vidět náchijské stařeny v tradičních krojích s převahou modré barvy, jak na tržišti rokují a probírají rozmanité klepy lokální politiky (aby se tento rituál včetně oblečení dodržoval, vyžaduje dnes už spíše zájem turistického průmyslu a obecně v dnešní Číně převládající tendence podporovat lokální svérázy). Zaujala mě jedna scénka, snad náhodná, snad pro nárůdek Náchi typická – v jednom obchodě jsem byl mimoděk přítomen škádlení mladého zamilovaného páru – oproti našim zvyklostem seděl chlapec dívka na klíně – projevuje se „matriarchát“ v praxi opravdu takhle? Ze svého kmenového specifika, které je v době džendrových studií centrem pozornosti a výzkumu, vytloukli Náchiové neobyčejně velký kapitál. Oblast je cílem cesty zástupů turistů z Číny i ze zahraničí, etnografové i laici si doslova podávají dveře. Tržby jsou takové, že kdysi zapadlé chudé městečko Li-fang je velikým nákladem zmodernizováno a zrenovováno, má veliké etnografické muzeum a další národopisné instituce. Tato skutečnost jako by potvrzovat tezi, že matriarchát vede k obecnému blahu (asi podobným způsobem jako rudolfínští alchymisté, inkasující tučné honoráře, potvrzovali tezi, že alchymistické praktiky vedou ke zlatu).

Situace Náchiů či Irokézů je ovšem jen jakousi nápadnou špičkou ledovce nad fenoménem mnohem rozšířenějším ve všech tradičních společnostech a dnes patrným velmi výrazně v oblastech se španělským koloniálním dědictvím, v Latinské Americe a na Filipínách. V tradičních societách je společenský vliv žen překvapivě značný a roste s věkem: jsou to právě stařeny, které společností skrytě hýbou a hlídají její tradice a jejich nezměnné předávání (nenechme se mýlit, i ženské mutilace, třeba ženská obrázka v zemích východní Afriky či kdysi deformace nohou v císařské Číně, historicky ojedinělý fenomén rozsáhlého mrzačení celé poloviny populace, se předávaly či předávají právě tradicí po ženské linii, ne nějakým přímým „patriarchálním“ nátlakem). Už porodem prvního syna se v tradičních společnostech postavení ženy lepší (např. u severovietnamských horských „trpasličích“ etnik Mong a Zao musí nevěsta až do této chvíle vstávat dlouho před úsvitem před všemi ostatními a přemíra práce ji nezřídka skládá do hrobu), a je-li posléze matkou několika hrdinů či u národů typu klasické Číny či Židů

i učenců, její společenské postavení už je neotřesitelné a vysoké a skrytěji či zjevněji tahá za sociální nitky (sultánova matka, *Valide Sultan*, byla vždy jednou z klíčových osob osmanské říše) – i u šimpanzů dorostlí synové zachovávají vůči matce respekt a například s ní nekopulují – odchová-li více takových a ti založí u sourozenců obvyklou mocenskou koalici, je zešedlá šimpanzice na stejném společenském výsluní jako její lidské kolegyně v tradičních societách. Vzhledem k tomu, že všechny society primátů jsou vedené a dominované samčími jedinci (též de Waal, 1996), i u lidí by se podařilo toto nadproporční zastoupení mužů ve vedoucích rolích změnit stěží jinak než nějakou formou kvótování, jak je to obvyklé například v dnešní Skandinávii. Jakkoli přímé angažmá žen v politických funkcích nebylo v tradičních společnostech obvyklé, jejich nepřímý vliv – jako manželek, milenek a matek – byl vždy enormní. Možná neuškodí připomenout některá specifika vlády Marie Terezie, historicky vzato jediné státnice v našich zeměpisných šířkách: za pomoci svých pečlivě volených rádců a generálů s určitými ztrátami udržela proti očekávání integritu říše, v jejímž hlavním městě zavedla tajnou policii, která ovšem nečenicichala po politických pletichách, ale po nevěrách v aristokratických kruzích. Též zakazovala držet v císařském zvěřinci šelmy, aby neutekly a nepokousaly její poddané (i její zákaz „štvanic“ na býky či medvědy je v kontextu doby neobvyklý), a její v podstatě dobrosrdečnou povahu dokázaly vyvést z míry jen dva společenské jevy: povstání poddaných, jejichž matkou se cítila být a v akci spatřovala černý nevďek, a matky-vražedkyně, jimž zásadně nedávala milost, někdy s poukazem na vlastních šestnáct porodů (chceme-li dějinný příklad špatné vládkyně, lze si vzpomenout třeba na císařovnu Cch'-si, hrobařku mandžuské dynastie – některé moderní vladařky, např. M. Thatcherová, nevykazovaly ve své činnosti věru nic „matriarchálního“).

Začteme-li se podrobněji do knih Karla Klostermanna, spisovatele značně realistického, alespoň v odporovaných jednotlivostech, a líčícího velmi tradicionalistické prostředí staré Šumavy, záhy si uvědomíme, že s „patriarchátem“ to ani v minulosti nebylo tak horké, jak se dnes s oblibou líčí. Ne že by tam jeho ostrůvky kolem několika dominantních tatíků neexistovaly, ale ve většině podhorských chalup vládl „matriarchát jako řemen“. Je otázka, zda si útěšné historky o patriarchátu minulých dob nevyprávěli od nepaměti muži podobně, jako si ujařmené národy či společenské vrstvy rády líčí příběhy o lepším minulém, kdy byly „na koni“ a vládly jiným. Vypadá či vypadala nadvláda mužů se svým „symbolickým násilím“ opravdu tak, jak ji sugestivně prezentuje Bourdieu (1998) na příkladu Kabyľů?